

Василик Л. Є., д-р наук із соц. комунікацій,
зав. кафедри журналістики
ЧНУ імені Юрія Федьковича

ВІЗУАЛЬНИЙ НАРАТИВ ВІЙНИ: ПРОБЛЕМИ ЕТИКИ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МЕДІА

У тезах з'ясовано використання візуального нарративу в інформаційному медіапросторі в умовах війни та проаналізовано візуальні матеріали медіа, які відтворюють повномасштабне вторгнення РФ на територію України, з погляду дотримання журналістської етики.

Ключові слова: візуальний нарратив, медіаетика, медіапростір, війна.

Візуальний нарратив важливий для медіа, але особливого значення він набуває в контексті війни. Тривалий час українські журналісти висвітлюють широкомасштабну агресію Росії проти України, і візуальний контент стає важливим складником медійного нарративу. Фото, відео, інфографіка чи ілюстрації як сильні інструменти привертають увагу аудиторії та формують уявлення про події. Візуальний нарратив викликає сильні емоційні стани, в аспекті контекстуальності він сприяє глибшому розумінню інформаційних сенсів, у плані достовірності фото чи відео з місця подій надає відчуття правдивості, точності, перевіреності контенту. Але в контексті війни ця візуалізація відіграє особливу роль як елемент чутливого контенту, адже медіа доносять світу трагізм подій, формують суспільне сприйняття війни. Водночас це породжує й багато етичних питань та накладає особливу відповідальність на журналістів, бо часто їхні матеріали супроводжуються сенсаційними заголовками, фотографіями жертв або відео із зафіксованими моментами трагедії чи її наслідками. Чутливі сенси візуального нарративу впливають на психологічний стан аудиторії, можуть бути болісними для непідготовлених споживачів інформації, що призводить до травматизації через взаємодію з контентом, «аудиторія є беззахисною перед шокуючим, жорстоким змістом зображення, на якому зафіксовано наслідки терактів, катастроф чи збройних конфліктів» [1]. Тож війна загострила цілу низку журналістських дилем: де межа між інформуванням і сенсацією; чим є використання шокового контенту – правом на правду чи маніпуляцією; де пролягає кордон між захистом приватності й гідності джерел та роботою репортера. Професійні журналісти і редактори намагаються дотримуватися стандартів об'єктивності та точності. Але чи завжди вони відповідають журналістській етиці? На цьому тлі важливо проаналізувати роботу медіа з візуальними кадрами війни. Мета дослідження – систематизувати й охарактеризувати проблемні моменти подання контенту, які викликають дискусійні оцінки в професійному медіасередовищі,

окреслити етичні підходи до роботи з ним. Завдання – з’ясувати, яких етичних принципів мають дотримуватися медіа під час використання візуальних кадрів воєнних подій; оцінити розуміння відповідальності, а також етичні наслідки поширення шокового контенту для аудиторії.

У практиці українських медіа можемо назвати кілька знакових для медіа-середовища матеріалів, які викликали професійні дискусії. Такими стали кадри трагедії у Львові, коли внаслідок російського удару по багатоповерхівці загинула майже вся родина – жінка та три її доньки, залишився живим лише чоловік. Більшість українських медіа візуалізували цю трагедію повноколірним фото родини, але частина з них («Четверта студія», «Твоє місто», ТРК МІС, «Главком», «Telegraf») подала фото загиблої родини (за винятком батька) у колористичному контрасті, який ще називають візуальним акцентуванням (рис. 1). Цей прийом використовується для створення емоційного впливу. Сайт «Твоє місто» взагалі використав колаж архівних фото загиблих та фото з їхнього поховання як візуалізацію трагедії. Вважаємо таку практику порушенням журналістської етики, адже подібний візуальний наратив – заміна репортажних фото колажем – є прихованим способом привернення уваги аудиторії завдяки шоковому контрасту: усміхнені жертви на тлі могил.



Рис. 1. Зображення родини Базилевичів в українських медіа

КЖЕ застергла від бажання «задовольнити цікавість споживача інформації в емоціях», роблячи висновок: «Бути небайдужим до людського горя – нормально, але в журналістських матеріалах варто утриматись від оцінок, суб’єктивних тлумачень, нагнітання емоцій» [5]. Така практика спонукала ще раз поставити перед медіасередовищем питання, наскільки доречне висвітлення російських воєнних злочинів саме в такому форматі.

Схожі етичні дилеми постали, коли журналісти CNN опублікували відеокадри, що демонстрували страту російськими військовими українських військовополонених. Їх оприлюднили також «Українська правда», «Дзеркало тижня» (з попередженням про контент 18+), зокрема «УП» з дуже високою ймовірністю ідентифікації

загиблих. Натомість «Голос Америки» відмовився від такого показу, замінивши їх текстовою розповіддю. Ця практика викликала міжнародний резонанс і порушила питання: як краще працювати з таким відеоконтентом? Оприлюднення шокуючих відеозаписів ставить медійників перед професійним вибором: як привернути увагу міжнародної спільноти до воєнних злочинів Росії, не ризикуючи підірвати моральний дух українців, які вже четвертий рік протистоять агресору, як не травмувати аудиторію?

Андрій Дубчак вважає: «У мене є світлина поранених солдатів, багато крові, але я не публікую її, бо не маю для цього причин. Так, я намагався показати й передати біль, однак публікувати варто, якщо зображення може допомогти в цей момент комусь або проінформувати так, щоб не шокувати... На мою думку, щоби показати правду та захистити суспільство, а також мати якийсь вплив, у такий момент ви можете публікувати, що хочете. Якщо це може зупинити агресію та захистити людей» [6].

Ізраїльська режисерка і дослідниця візуальної культури Аріелла Айша Азулай вважає, що фото / відео насилля і страждань повинні змінити світ, оскільки вони надихають на дії, що такі знімки є «транзитними візами» медіавпливу, що для того, аби боротися з насиллям, його необхідно бачити [7]. Тож використання візуального нарративу війни може бути виправдане лише потребою якісного інформування, а не грою на емоціях чи приверненням уваги, тому медійникам треба обирати пріоритети щодо трансляції чутливого візуального нарративу в кожній окремій ситуації. Заблюрення графічного або травматичного контенту дасть змогу журналістам повідомляти правду, водночас зменшуючи ризик шокувати чутливу аудиторію, покаже повагу до жертв та їхніх родин, а також врахує емоційний стан глядачів. Навіть більше, чіткі попередження про чутливий контент дадуть можливість людям зробити свідомий вибір, чи готові вони переглядати таку інформацію. Тож використання візуального нарративу війни вимагає пошуку балансу між професійною етикою і правом аудиторії на правдиву інформацію.

Також постає питання в обсягах такого контенту. Чи варто перенасичувати інформаційний простір десятками фото / відео чутливого характеру, чи, можливо, достатньо обмежитися двома-трьома найбільш знаковими? Журналістка Ангеліна Карякіна помічає, що «серед українців є втома від війни і від насильства загалом» [7], тож медіа можуть посилити її, спричинити суспільну депресію, стан колективної травмованості. У випадку з трагедією в м. Суми українські журналісти перенаситили інформаційний простір численними фото / відео, водночас якісні міжнародні медіа в більшості обмежилися знаковим фото – знищеного російським ударом тролейбуса, в якому загинули люди.

Ще одним проблемним моментом роботи з візуальним нарративом, що спричинив дискусію в професійному середовищі, стало проникнення знімальної групи італійського телеканалу Rai24 до лікарні задля отримання коментаря жінки, яка

втратила доньку внаслідок російського обстрілу. Це трапилося після ракетного удару по Вінниці у липні 2022 р., внаслідок якого загинула маленька дівчинка. Журналісти взяли інтерв'ю у її матері, яку госпіталізували з важкими травмами і яка перебувала в шоковому стані. Інтерв'ю записувала кореспондентка Лаура Тангерліні, потрапивши в реанімаційне відділення. Матері дали в руки телефон з відео ще живої дочки і зафіксували на камеру її реакцію на звістку про смерть власної дитини. Це викликало резонанс, спричинило етичну дискусію серед журналістської спільноти. КЖЕ засудила дії журналістів, наголосивши, що відеоінтерв'ю з людиною в стресовому стані не відповідає етичній журналістиці, медіа не повинні завдавати додаткового болю постраждалим, спричиняти їхню ретравматизацію: «В таких випадках пріоритетом є не зацікавленість аудиторії, а психологічний стан постраждалої людини» [3].

Нічим іншим, як прагненням сенсації, став також показ паспорта жінки, яка у червні 2022 р. опинилася під завалами внаслідок російського ракетного обстрілу в Києві. Чимало медіа розповіли, що вона є громадянкою Росії, давно мешкає в Україні, і продемонстрували фото та відео із зображенням російського паспорта, де чітко видно її ім'я, прізвище, дату й місце народження. Такі кадри розкрили персональні дані неpubлічної особи.

Дослідники зазначили також проблему «негативних тенденцій етичних номінацій чутливого контенту в медіа щодо етики фоторепрезентації церемоній прощання із загиблими військовими» [4, с. 312], адже «подібні візуальні зображення можуть принизити пам'ять померлих і завдати болю їхнім родинам» [4, с. 314], «Медіа повинні розглянути потенційну цінність показу таких зображень» [4, с. 315].

Отже, підсумовуючи ці дискусії, зауважимо, що основною етичною проблемою щодо використання візуального наративу під час війни є необхідність знайти баланс між завданням поінформувати та водночас не травмувати, не порушити кордони приватності. З фото та відео треба працювати відповідально, оцінюючи, яка мета матеріалу: допомогти чи шокувати, незалежно інформувати чи вплинути на емоції аудиторії? Відео і фото можуть бути доказами скоєння російськими військовими воєнних злочинів. Наприклад, відео з тілами вбитих мирних людей на вулицях міста (одна з найвиразніших ілюстрацій жорстоких масових убивств у Бучі – фото жіночої руки з червоним манікюром). У такому разі використання зображень загиблих виправдане метою – притягнути винних до відповідальності. Необхідно враховувати обставини під час публікації фото й відео вбитих, зокрема ті, де великим планом зображені кров, тіла жертв, їхні останні хвилини життя. В онлайн-медіа доцільно дати читачам самим зробити вибір, чи переглядати шокуючі кадри. Щоб не нагнітати тривогу й депресію, краще подавати менше фото, які ілюструють одну й ту саму новину. Треба зважати на повагу й гідність загиблих: «відсутність одягу, поранення й каліцтва великим планом, фізіологічні деталі – неприпустимо, щоб ці подробиці на фото й відео можна було пов'язати з конкретною людиною» [5]. Не варто використовувати архівні фото чи відео загиблих,

яких можна упізнати, щоб проілюструвати актуальну подію, адже рідні знову змушені будуть переживати втрату близької людини. Використання медіачутливого контенту потребує серйозної рефлексії про межі між використанням фото / відео для підтвердження фактів воєнних злочинів і етикою поширення експресивних зображень. Медіа повинні щоденно оцінювати етичні виклики та обирати відповідальний підхід до представлення чутливого контенту. Журналіст завжди має шукати альтернативу, як показати трагедію і залишитися в межах професійної етики.

Візуальні технології війни можуть бути непередбачувані за наслідками та навіть стати проблемою для психічного благополуччя українського суспільства, тож потребують подальшої наукової рефлексії.

Список літератури

1. Глушко А. Візуалізація збройного конфлікту в українських мережевих ЗМК як фактор медіатравми. *Медіатравма в умовах інформаційної війни: психологічний та педагогічний аспекти*: збірник тез всеукраїнської наукової конференції (м. Київ, 20–21 червня 2017 р.). Київ, 2017. URL: http://mediaosvita.org.ua/wp-content/uploads/2017/06/Glushko_A.V._Vizualizatsiya_zbrojnogo_konfliktu_v_ukrayinskyh_merezhev_yh_ZMK_yak_faktor_mediatravmy.docx.pdf

2. «Жінки в медіа» долучились до розробки рекомендацій КЖЕ щодо висвітлення поховань українських військових. *Жінки в медіа*. 27.06.2024. URL: <https://wim.org.ua/materials/cje-recommendation>

3. Заява КЖЕ щодо інтерв'ю з потерпілою, яка втратила доньку й зазнала тяжких поранень під час ракетного удару по Вінниці 14 липня. *Комісія з журналістської етики*. 17.07.2022. URL: <https://cje.org.ua/statements/zaiava-kzhe-shchodo-interv-iu-z-poterpiloiu-iaka-vtratyla-donku-y-zaznala-tiazhkykh-poranen-pid-chas-raketnoho-udaru-po-vinnytsi-14-lypnia/>

4. Пелешок О. Церемонія прощання із загиблими військовими: Етичні номінації чутливого візуального контенту в медіа. *Синопсис: текст, контекст, медіа*. 2024. Т. 30, № 4. С. 311–320. URL: <https://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/issue/view/54/18>

5. Рекомендації Комісії з журналістської етики щодо публікації фотографій людей, які загинули внаслідок агресії РФ. *Комісія з журналістської етики*. 17.09.2024. URL: <https://cje.org.ua/statements/rekomendatsii-komisii-z-zhurnalistskoi-etyky-shchodo-publikatsii-fotohrafii-liudey-iaki-zahynuly-vnaslidok-ahresii-rf/>

6. Семенюта І. Журналістська етика під час війни. Як показати реальність у рамках стандартів. *Детектор медіа*. 14.08.2023. URL: <https://detector.media/infospace/article/215507/2023-08-14-zhurnalistska-etyka-pid-chas-viyny-yak-pokazaty-realnist-u-ramkakh-standartiv/>

7. Azoulay A. A. Potential history: Unlearning imperialism. Verso. 2019. xvi+634 pp.